

SZINDBÁD PURGATÓRIUMA

(Krúdy utolsó írásairól)

„Mennyit szerettem volna írni, ami igaz! Semmit nem írtam, csak színhazugságokat” — vallotta az *Aranykéz utcai szép napok* előhangjában, 1916-ban. Gyötrődő lelke melankóliába és igazat író régi mesterek fölötti nosztalgikus emlékezésbe merült el, miután leírta e vallomást, majd önmagát is vádolva, így háritotta el magától kora kétes dicséretét: „Ha én leírnám, hogy mit éltem és éreztem, és körülöttem éreztek: talán egy toronyba zárnának. Ezért nem ér semmit az egész irodalmam.”

Néha túl szigorú volt önmagához, mint ez alkalommal is. Pedig már útjára bocsátotta a „vörös postakocsin” Alvinci Eduárdot, Rezeda Kázmért, már lobogtak szívekkel kihimegzett vitorlái Szindbádnak — már a klasszikus író életvágyával írt igazat koráról. De ezt kevesellette. Valóban, több mondanivalója volt hátra, mélyebb és igazabb.

Színhazugságokat írt, de nem hazudott. A levitézlett és levitézlő magyar uralkodó osztály élete maga volt az a „színhazugság”, melyről egy életen át írt — ironikusan, mert tü-neményvilág volt, s nosztalgiával egy rég volt, erősebb, igaz emberségű világ iránt.

Egy ízben alkalma nyílt arra, hogy vakító fénybe állítsa írásainak tárgyát, az élet színhazugságait, és már ne a múltba tekintsen vissza, hanem előre a jövőbe, a hazug életet szét-zagगतó erők feltámadásába: 1919-ben. Az élet hazugságán gyötrődő író 1916-ban leírt szavai és az 1919-es vallomások hitelesítik egymást, az író ekkor nyíltan kiáltja oda olvasóinak, hogy „új történelmet kell írni”, hogy „a legszebb hazugságokról kell lemondanunk, amelyekkel századokon át önmagunknak bókoltunk”. A jövő igaz, nagy emberségű irodalmát

követeli: „Tudtuk . . . hogy bús, becstelen, kártyás élet a történelmi múltunk nagy része, hogy mindig a szegénynek volt igaza, s nem az úrnak, hogy papírmásé ideálokat emeltünk oltárnak, hogy főként rossz emberek sorozata a gyűjtemény, amelyet történelmi arcképcsarnoknak neveznek, hogy itt az igaz emberek a tömlőben rothadtak el, és a leghitványab-
bak úsztak a felszínen: mégis hiába kerestük eddig azt a könyvet, amelyben megtaláltuk volna a kakukktojásból köl-
tött nemzeti ideáljaink igaz történetét . . . Nem kell félni az új történelemtől, az új Magyarországtól, a forradalmi szilaj-
ságú emberi akarások és ideálok robbantásától. Csak pusztul-
jon, omljon, vesszen el a régi világ . . . A népnek, sokáig bo-
londított, jelszavakkal vágóhídra vagy követválasztásokra vitt
népnek kell legelőször felnyitni a szemét, megmutatni neki a
történelmi hazugságokat . . .” A „színhazugságok” nyílt lelep-
lezése pedig — 1919-ben — már el is fordította tekintetét
az 1916-os *Előhangban* felidézett régi mesterektől: „Mit csinálunk most ezzel a múlttal, amelyet bokázva vagy károm-
koúva végigéltünk? Mit tegyünk Oroszozágról való emlé-
keinkkel, a jámbor muzsikkal, Turgenyev nemeseivel . . .
Hová tegyük a régi Magyarországot, amelyet már a háború
derékig beásott a földbe, hogy a mindent megváltó forrada-
lom végleg elseperje a bűzös hullákat? Mit csinálunk olvas-
mányainkkal: amelyeket a régi szemmel és lúdtollal írtak meg
az írók? . . . Milyen könyveket tegyünk a könyvtár polcaira,
hogy a régieket pótoljuk? Hol vannak az új írók, akik a for-
radalmat úgy megírják, hogy mindenki meglegedését és örö-
mét lelje benne? . . . Itt tíz esztendeig nem lehet egyebet írni
se regénybe, se színdarabba: mint Magyarország történetét,
mostani napjait.”

Így felelt 1916-os problémáira az igaz író hitével 1919-ben,
amikor mélyére látott az ábrázolta világ „színhazugságainak”,
amikor már nem kellett régi mesterek igazmondo művészeté-
nek szemléletébe menekülnie a jelen hazugságai elől — hi-
szén egy nagy jövő kapuja tárult fel előtte.

1918—19-ben Krúdy meggyőződéssel állott a feltámadó
nép mellé — bizonyoság rá akkor írt cikkeinek sorozata s a
Kápolnai földosztás című füzete. Amily határozottan tudott
ítéletet mondani a nemzet hetven évének bűnös, illúziókkal

teli, mindinkább hazug életéről, majdnem olyan hittel eszmélt fel az addig számára ismeretlen nép erőire. Az országot keresztül-kasul beutazott Krúdy mennyire másként ír ekkor az utazásról, mint addig tette! „Sohase vittem kedves emlékeket — egy hangot, egy mosolyt vagy egy felejthetetlen tekintetet — magammal a vasúti állomásokról, amelyeknek várótermeit, étlapjait, sőt borait úgy ismertem, mint kevesen Magyarországon... A fehér batyus és fehér lábú búcsújáró asszonyok, akik nyáron a fal mellett kuporodtak, cifra palócok... hányaveti magyarok, akik a nappali vonatot megbámulták: olyanok voltak, mintha egy idegen világból valók lennének. Ugyan mi közösséget érezhettek volna a vonat utasaival? Urakkal, papokkal, zsidókkal, tarkabarka népekkel?... A vonat ellenséges országbeli, nem is gyűlölt, csak megvetett idegeneket cipelt el naponta az orruk előtt. Azok is magyarok?... Úgy rohant el a vonat a magyar Alföldön, a magyar nép között, mintha a legkisebb rokonság, atyafiságos érzület se volna a vonat utasai és az állomások népe között. Ki tudta volna nekem megmondani, hogy miről gondolkozik a kis görbe magyar, aki az országutat róttá a vasúti sínek mentén; vagy a vasárnapi paraszt, aki tétlenül álldogált az állomáson, szemlélődve, néézve, vállat vonva mindenre, ami neki idegen? Ki tudta volna a népnek megmondani, hogy miről dolgoznak magukban a vasúton menő urak? Idegen világok voltak ők, még csak mostoha testvérek sem.” S egy kissé a szebb jövőbe mert előretekinteni, amikor a minden eddigi álmnál szebb álomba merült el: „Sok olyan álmot bontogattak itt a magyarok a közelgő tavaszról, amely álmok minden eddigi álmot fölülmúltak, amelyeket a nép a tavaszról valaha álmodott... Tavaszodik. Az álmok betéljesülnek.”

Az irodalomtörténész fanyar józansággal szokott értekezni a Krúdytól ekkor álmodott álom társadalmi tartalmának korlátozott voltáról, s joga van hozzá: a fenti szavakban mindenütt bőven érzik a mentegődzés is, hogy — ha látta is, mélyen érezte és tudta is a társadalom hazugságait —, a hazugságok, illúziók hálóját szétszaggató népi erők megértéséig mindedig nem jutott el igazán. De most éppen a színes hazugságokat felfedő író szavának, a bomló életformákból nosztalgiával kivágyódónak hitelével — egyszerre csak az új, igaz,

pályájára kényszerítsük, és a művészetben ne a valóság sajátos képét keressük. Ha Krúdy világnézete, gondolkozása öszsze is szűkíti, le is határolja a világot, melyet ábrázolni szeret, művészete páratlan intenzitással hatol be ennek a lehatárolt tematikájú világnak életébe, s bontja ki annak minden élményszerű, emberileg hiteles mozzanatát. S ezekbe — csakis ezekbe a sajátos képekbe — zárul burkolt, sohasem közvetlen kritikája az élet-álom üressége, erkölcstelensége, halálraítéltsége fölött.

Nem mintha 1919 után nem találkoznánk nyílt, bíráló kijelentéseivel. 1921-ben így írta le egy szép kötetének címét megvilágító, egyben a múlt talán legszebb történelmi tapasztalatára kesernyésen visszautaló meggyőződését: „Bukfencet kell már vetni ennek a mostani világrendnek, hogy megint szép emberek jöjjenek a földre...” (*Bukfenc*, 113. l.) 1922-ben pedig egy nem problémátlan könyvében így végzi egy hangsúlyos cikkét (*A történelmi osztály*), amelyben a magyar nemességnek a magyarság megmentésére buzduló szándékait elemezgeti: „Ó, ha elindulnának a Nagy Iván könyveiből az ősi nevek viselői... ha jönnének a messziségekből lóháton és gyalog, forsponton vagy delizsáncon... ha összegyülekeznének a Rákoson a zászlók repkedő nyelvei alatt: mily szomorú volna a viszontlátás!” Nem a herczegferencek szava ez. Az osztály ún. történelmi hivatása visszavonhatatlanul elveszett, hirdeti Krúdy nyíltan 1922-ben, s anakronisztikusnak bélyegez minden kísérletet arra, hogy a nemesség egyesítse erőit a nemzet megmentésére. „Elég furcsa álom kószál most a magyarok között, amely álmokon idő múltával mosolygunk vagy szégyenkezünk. Ne ábrándozzunk, hogy a régi alakban kiléphetnénk önként választott sírboltunkból, magyar nemesek! Sőt egészen új alakot kell öltönnünk — az éjjel és nappal dolgozó, csupán a megélhetéssel törődő, a tizkörümmel verejtékes munkát végző magyar alakját —, hogy életben maradhassunk. Hetven esztendeig kell dolgozni minden magyar nemes embernek, hogy helyrehozza a hibákat, amelyeket hetven esztendő alatt elkövettünk.” (*Magyar Tükör*, 101. l.) Milyen hetven esztendőről beszél? 1919-ben mondotta ezt meg először, keményen, amikor az 1848-tól eltelt idő — hetven év — egy nagy szakaszát különös erővel bélyegezte meg:

„Meg kell semmisíteni Magyarország történetét 1867 óta. Ez volt a legaljasabb korszaka a magyar nemzetnek.” (*Dívatlevél*, 1918. dec. 8.) 1922-es vallomásában tehát 1919 ítéletét írta le újra az 1848 óta uralkodó nagy hazugságról és aljaságról.

Krúdy jól tudta, hogy 1918-ig „egy rabszolgaságból, árulásból élő nemzet paráznalkodott itt politikai elvetemültségében”, s világosan látta 1922-ben is a feltámadó politikai hazugságok lidércfényét. Bár szaporíthatók, mégsem ezek a nyílt politikai nyilatkozatai a döntőek; hanem a Világostól Trianonig tartó züllés, a kísérteties reménytelenséget árasztó világ ironikus ábrázolása, azokban a remekművekben, melyekben a téma éppen a züllés, a bomlás állapotára szűkül össze, s a lélek vágyai minden apró mozzanatból elmúltak szépségére, igaz emberségére való emlékezésben lombosodnak ki sóvárgó nosztalgiával. Ezt tanúsítják a *Napraforgó*, *Az útitárs*, a *Hét Bagoly* s a *Boldogult úrfikoromban* című nagy művek. S nem kevésbé azok, melyek Krúdy művészetének igazságát a halál előtti vallomások hitével erősítik meg, az életmű betetőzéseként is: e három jelentős, kései és sok tekintetben a legjobbak mellé állítható kisregénye (*Valakit elvisz az ördög* — 1928; *Etel király kincse* — 1931; *Purgatórium* — 1933) még élesebb fénybe állítja nagy művészetét, eredményeit s határait.

A *Valakit elvisz az ördög* regényes formában az utolsó, erőteljes leszámolások egyike az olyan illúziókkal, amelyeket Krúdy már 1922-ben nyíltan megtagadott. A Rigó kiscocsa elázott vendégei, a züllött vándorkönyvtáros és a hamis váltókból élő telekkönyvvezető a „történelmi” osztály megmentésére induló Alvinci segítségével bizakodnak. „A magyar középosztály megmentéséről van szó, abban fáradozik Alvinci Eduárd. Talpra kell állítani ismét a magyar nemességet. Vissza kell vásárolni udvarházait, hétszilvafáit, kötelezvényeit, váltóit. Úrrá kell tenni ismét a dzsentrit, mert nélküle elpusztul Magyarország. Legyen megint mindenkinek agara, kocsija, akár csak bricskája is, ne járjon gyalog a nemes ember. Elég volt a zsidók, grófok, meggazdagodott parasztok uraskodásából. Gyerünk vissza a régi Magyarországba.” Így szölt Tinódi, akinek már a csizmája elárulta,

hogy viselője „szeret a történelemből felvenni álneveket”. Álnév alá rejtőző álvilág ez — a fiatal főhős is betyárosan Patkó Bandinak nevezi magát —, melynek a szerelmi sóvárgáson és a duhajkodáson kívül semmije sem igaz, még a váltója sem. Éppen a hamis váltói visszavásárlására áhítózó nemesség között, e baljós kísértetvilág nyírségi útjain gördül végig utoljára a „vörös postakocsi”, amelynek gazdája — váltóhamisítók megmentésével keresi jogát a fejedelemséghez! Egy új, mindennél reménytelenebb Csicsikov — akinek királyválasztási terveire csak a „fizesd ki váltóinkat!” követelés visszhangzik eszelősen az Európa fogadó söntésében. Hát még később, Pazonyban, az „ármális faluban”, ahol a házfalagnak már semmi céljuk, ahol vakablakok merednek az utasra, a kapuszárny kitörött, s a kertek is „csupa céltalanság, csupa életképtelenség, csupa feleslegesség”, ahol a jegenyefákra sem néz már senki az életben, ahol a megszkottnál nincs már újabb szó az életre, s ahol „azért legjobb, ha nem is törjük a fejünket azokról a titkokról, amelyekről Hamlet királyfi beszél”. Ide hajt be a közbirtokossági kaszinó kapujához, a „vörös postakocsi”. S már jönnek is sorjában: a hamiskártyás öreg kapitány, aki Alvincival fizetteti ki adósságait; Pthrügyi Pál, aki ócska pöriratokat sózra rá Alvincira, de hamis váltóit a világért sem adná ki a kezéből, hiszen még azok is reálisabbak, mint Alvinci nemzetmentő akciójának agyréme: „Mire kellene a méltóságos úrnak a váltók? azt csak nem vehetem készpénznek, hogy akad az országban olyan bolond ember, aki az amúgy is régen veszni indult középosztályt megmenteni akarná? Ki törődik itt a középosztállyal? Az apák már belenyugodtak a pusztulásba, szinte már rosszul esne nekik, ha az előre látható végzetten valaki változtatni akarna. Megnyugszanak a bajban, mint beteg ember a maga betegségében, mert még mindnyájan érznek elég erőt magukban, hogy a dolgok komolyra fordulása esetén egy pisztolylövessel megmenekülhetnek a végzet elől.” Azután a bárendező gigerli jön, aki mindenkinek, akinek a nevét ráírta a váltójára, be szokta vallani a tettét lejárat előtt — íme a becsület! —, s így mindig térden állva kunyorálta ki életét; végül a tiszteletre méltó külsejű Ispányi bácsi, aki már ült is váltóhamisítás miatt, s akitől ugyancsak nem lehet

váltókat venni, mert ily bagatell dologgal a bankóhamisítás felé kacsintgató öreg már nem is törődik. Az alakokat kísérő ironia már-már a satíra erejével hat az olvasóra. Ha Csicsikov ügyel-bajjal szerzett is magának „holt lelkeket”, Alvinci Eduárd már hamis váltókat sem tud vásárolni a halálba züllő nemesektől: nem adják ki kezükből, mert — büszkék rájuk, mert — megszokott módon élnek belőlük, mert — züllöttségük már a váltóhamisítás szintje alá csúszott. Mert a hamis váltó lett az élet hétköznapijában legtöbbit forgatott, életre „jogosító” nemesi levelük. Ott, az ármális faluban, ahol a házfal, az ablak, a kapuszárny, a kertek, a jegenyék s az emberi szó mind-mind „csupa céltalanság, csupa életképtelenség, csupa feleslegesség”.

„Hát ez volna az a magyar középosztály, amelyet én megmeníteni akarok? Ezek a cégéres gazemberek? — tört ki Alvinciből a szó... Hol vannak azok a szép, szomorú emberek, akik önhibájukon kívül veszítették el az őseik vagyonát, biztos fedelüket, családjuk jövődjét és a maguk jelenét?... Hol vannak azok a vértanúk, azok a szentek, azok a csodálatra méltó férfiak, akik benépesítették a régi, szent Magyarországot, túrtek börtönt, üldöztetést, de politikai hitvallásukból nem engedtek? Hol vannak a nemes jellemű, fennkölt gondolkozású férfiak, akik valaha fegyvert fogtak önmagukra, mert nem tudtak megalkudni az új élet becstelenségeivel, komizságaival, lealázó helyzetével — mert nem akartak sem bűnösök, sem megbélyegzettek lenni? Hol vannak azok a férfiak, akiknek sírkövére majd rá fogják vésni: minden elveszett, csak a becsület maradt meg? — Azok kérem régen Amerikába szöktek — szólt közbe a züllött úrtember epésen.”

Krúdy most is az 1849-től 1919-ig húzódaó hetven év becstelenségét, züllő és züllesztő életét vádolja — semmivé foszlata hősének gyermeteg ábrándjait. Vigasztalást honnan is meríthetne? Patkó Bandinak heves kifakadása, az ifjúságot védve a „hitvány lóköető” öregek ellen, csekély hitelű — Patkó Bandi is a kisváros lázas-beteg szerelmeinek, duhajkodásainak gőzös légkörében vész el. A költő csak a tájból, a szülőföld gyönyörűségéből meríthet vigaszt, kaphat mélabús, szinte szimbolikus, az egész fenti cselekmény jelentését átsugárzó feleletet fájdalmas kérdéseire.

Amikor Csicsikovnak menekülésszerűen kell távoznia a városból, csézája lassan a szántóföldek, fenyvesek közé ér, s az író lelkét egyszerre valami végtelenül áradó dallam, valami kimondhatatlanul forró, szerelmes áhítat tölti el Oroszország, a csodák földje iránt. Alvinci Eduárd is menekül, komoran: „Ismét utazott a vörös postakocsi . . . Habár a bennülők nem voltak olyan jókedvűek, mint akkor, mikor a kocsi először járt velük e tájon . . . A táj mind borultabb lett.” S ekkor hangzik fel Krúdy lelkében is Magyarország s a Nyírség szerelmének dallama:

„Ó, Nyírség, ó, Magyarország! Te tündéri panoráma, miért szálldos vissza lelkem mindvégig régen látott tájakra? Nem adtál magadból egy talpalatnyi földet sem, mégis jobban szeretlek téged, mintha uradalmaim terülnének el öleden . . .”

A télbe boruló nyírségi táj mindinkább az élet elpihenésének, fájdalmas elakadásának, halálának lesz szimbolikus kifejezőjévé. Gogol az orosz tájban a határtalan, nagy gondolatok szülőanyját öleli lelkes megindulással, Krúdy rezignáltan csak a téli álomba merült nemzetet látja, melynek álmaiban is csak a múlt kísértetei járnak fel sírjukból. „Télen nincs mit keresni ezen a tájon, mert olyan ez, mint ama történelmi korszak, amikor a nemzet még álomba merült, hogy erőt gyűjtsön a további viszontagságokhoz. A nagy lángalobbanások után, a Rákóczi, Kossuth felkelések után következtek el a nemzetnek telei, amint a tájakra jön a hó, midőn az utolsó pásztortűz is kialudt a messzeségben . . . Magyarország nem olyan ország, amely könnyen változna, akár száz esztendőök leforgása alatt is . . .”

Alvinci most már mindent tud. Az ősök — a képeken — buzogányt tartanak kezükben, „vajon mit vesznek markukba az enokák”? — kérdezte egyszer. Az egész könyv felel rá: makkdisznót és hamis váltót. Tudja, hogy a Rákócziak, Bocskayak kora lejárt — nincs már hazafiság, nincs becsület az utódokban. — „Valakit előbb-utóbb elvisz az ördög ezen az úrhatnám vidéken” — morogta maga elé még a nagyobb tapasztalatok előtt. Mire visszaérkezik a városkába, a váltóhamisító telekkönyvvezető már agyonlőtte magát. Az ördög kezdi elvinni ezt a világot. S Alvinci menekül hívek és remények nélkül, mint kísértet a semmibe, ahonnan jött.

Krúdy két cselekményszázból fonta elbeszélését: a kocsmázók és Alvinci összetalálkozó történésének szálaiból. Az előbbiben némileg már a *Boldogult úrfikoromban* helyzetei, hangulatai készülnek elő. Uralkodóvá azonban az utóbbi szál lesz, Alvinci utolsó, lesújtó hatású útjának ironikus, helyenként szatirikus elbeszélése. Tendenciájával, alakjainak sajátos, romantikusan groteszk bemutatásával, csodálatosan lírai tájképeivel és szubjektív vallomásaival e kis regény Krúdy legszebb alkotásai mellé emelkedik.

Oldottabb, hosszadalmasabb mesét ad elő a hasonló témájú és tendenciájú *Etel király kincsében*. Az 1922-es *Magyar tükör* idézett cikkében leírt groteszk helyzet — mi lenne, ha az ősi nevek viselői a haza megmentésére összegyülekeznének a Rákoson a zászlók repkedő nyelvei alatt — elevenül meg a regényben, az akkori cikk tanulságát erősítve meg: mily szomorú is ez a viszontlátás! Az *Etel király kincsét* keresők históriája fölé bizvást odaírható az 1922-es cikk e mondata: „Ne ábrándozunk, hogy a régi alakban kiléphetnének önként választott sírboldunkból, magyar nemesek!” — „Szabolcs vezér — egy úriember a 19. század végén és a 20. század elején” utolsó felfedező útra indul Attila kincsének feltalálására. Egy őszi hangulatú szerelmi fellobbanás zavarta ki a lábfájós férjek dédelgetett nyugalmaiból, „tapraállott, és komolyan gondolkozott azon, hogy utazni megy amaz Etel király kincsének feltalálása érdekében. — Itt van az idő, hogy megmentjük az úgynevezett hétszilvafás magyar birtokos osztályt! — mondogatta Szabolcs vezér”. Hadakat toboroz a lábfájós, lerokkant úriemberekből, akikben még volt annyi lelkesedés, „amennyi ahhoz kell, hogy például a képviselőválasztáskor a zászlót egyik faluból a másikba vigyék”. Az irónia ott villódzik az útra keltek, a vezér és „hadnagyai” bemutatásában — köztük van Kálnay László is (A *Hét Bagoly* szomjas Gusztijának és a *Boldogult úrfikoromban* Esperésének modellje), ott van Lányi Anti, a műgyűjtő, ott Elek ezredes, aki — lábfájását gyógyítandó — a lábujjai közé szorított krajcárosokra lövöldöz célba, aki Pazonynak (az előbbi elbeszélésben szatirizált helységnek) a küldötte.

A Nyírből Miskolcra — ahol „többet álmodnak, mint máshol” — térnek be, s itt vég nélküli mesék és borozás veszi

kezdetét: mesék a vidéki életről s a magyar korona kalandjairól, a kincset őrző, nemzetet fenntartó nőkről, Etel király kincseről s arról, hogy Attila kincset egyszer már a — honfoglaló magyarok megtalálták, s „országalapításra, kereszténység felvételére etcetera el is költötték”. A mesék mélyén mákonyosan önámító és ironikusan leleplező vonások olvadnak egybe Szabolcs vezérről és hadairól. A hősi történelem a 19. századvégi hamiskártyások képzetei szerint alakul át dzsentrí mesévé, hitető, időt és jelent feltdetető játékká — jobb is így, hiszen Miskolcig már el is költötték útiköltségüket, s Szemere Miklóshoz, a fővárosba kell küldeniük követet, hogy kiváltassák magukat. Így festenek a 3. honfoglalás bús-boros vitézei, akik maguk sem veszik komolyan kincskereső útjukat — az egész út hangulata s jelentése az utolsó mulatozásra induló korhelyek kirándulása és az anakronisztikus vitézi kavalkád között hullámszik. „Valami komédia érkezett a városba! — mondta a tagbaszakadt kocsmáros, és a fiához így szólt: — Menj csak, Berci, nézd meg, hoztak-e aprópénzt ezek magukkal, vagy vinni akarnak?” Így fogadja Budapest a „peleskei nótáriusok” és a „Pongrácz grófok” kései, gyermeteg utódait a „harmadik honfoglaláskor”.

Azonnal elsüllyednek — az Arany Sas fogadó patriarchális tenyészeté, mint egy ősi világból fennmaradt sziget, fogadja-rejti magába őket, és szabadon élhetnek, álmodozhatnak a Don Kalabrézer-, Don Gunárosz-féle és más, még álnévüket is másoktól kölcsönző ősvilági gavallérok között, szabadon ünnepelhetik az Attilának tűnő Szemere Miklóst, az Ildikónak tűnő Jolán bárónét, ehetnek, ihatnak a fantáziájukban élő kincs reményében. Jó volna ugyan állást vállalniuk, hogy élhessenek is valamiből, amíg a hun király kincset meg nem találják — de hát történetesen nincs képviselőválasztás az országban, ahol korteskedhetnének, s így marad csak az élőködés: A kincsen persze mindenki osztoznék, aki csak hall Szabolcs vezér vállalkozásáról. Így a Szabolcsból elszármazó, Óbudán élő, szerelemre vágyó özv. Boryné is, aki randevúra hívja Szabolcs vezért, és megsétáltatja Óbudán. „Azon a napon úgy tűnt fel a hunok kirándulása, mintha az egész új honfoglalási utazás csupán egyetlen szempontból történt volna: Boryné szoknyája kedvéért...”

Végtelen kanyarokat vesz a mese, nagy kitérőket az óbudai házakról, szülőkről, szerelmekről és kocsmákról szóló beszélgetésben, amíg el nem érkeznek a haldokló „Bercsényi gróf”-nak, e régi kincásónak házába. A haldokló mesét mond a föld alatt élő, forró vérű cigánylánynak az égi szerelemtől kótyagos kántor iránti szerelméről, s azzal végzi, hogy a cigányoktól megtalált nagy kincsek — Etel király pogány kincse! — sem tudták a kántort szerelemre bírni, és tiltakozásul Szűz Mária nevének kiejtésével csupa kővé változtatta a kincseket. Monda és legenda, babonák és mesék légkörébe vész a piros ruhás, groteszk haldokló alakja a köréje csoportosuló korhelyekkel, kártyás asszonyágokkal, férfiakra vadászó özvegyekkel és az álmaik szétfoslásával összeomló Szabolcs vezérekkel. Szabolcs vezérből még a szerelem tüze is ellobban a babonás történet hallatára, s hiába veszi őt kezelésbe Madame Pilisy (Schumayer) Róza, a nagy demi-kezelő, az öreg rezignációja mindinkább a halálra készülődőké. Inkább Róza az aki belészeret, leviszi falusi birtokára, de azon az éjszakán, amikor az asszony szerelmét ajánlja neki, Szabolcs vezér búcsú nélkül elutazik, hazamegy, meghalni.

A cselekmény irreális és nemegyszer fantasztikus szövetébe rengeteg részletkéje tapad az álom és való közt lebegő életnek: a kincskeresés ürügyével boros-szerelmes kalandozásra induló falusi dzsentriktől a nagyváros kispolgári piszkáig és arisztokratikus rothadásáig, Szabolcs vezértől Szemere Miklósig, s a „szentéletű” grófig, akinek légköre e perverz bujaság (megannyi ismert alakja az akkori közéletnek). Minden alak, minden helyzet egyszerre valóságos és fantasztikus, élő és már túlélte, humoros és ironizált. Nincs szó gyilkos ironiáról, de megbocsátásról sem: mindenki halálraítélt, minden cselekvés üres, értelmetlen. Egy gyermekes, csak a mesélgetés kedvéért komolyan vett kincskereső illúzió, ábrándkergetés, melynek során csak azt lehet megállapítani az emberekről, hogy „hát ezeknek bizony nem nagyon érdemes Attila kincset megtalálni, mert úgyse vennék semmi hasznát — mond Szabolcs vezér”, züllés és halálra készülődés: ennyi a jelentése az Etel király kincsenek. A művészi alakítás érdekessége és értéke abban van, hogy egy minden ízében kétértelmű, létében bizonytalan, körvonalalaiban, jellemeiben szétfosló világot ra-

gad meg — jellegzetes körülményeinek, színhelyeinek, szokásainak jellemzésével és a művészi elbeszélés formáinak bravúros változtatásával.

Sokkal személyesebb s talán minden más írásnál szubjektívabb a *Purgatórium*, utolsó műve, mely a nagybeteg Szindbád vallomásait tartalmazza, első személyben. Mint Alvinci Eduárddal az előbb, most Szindbáddal találkozunk utoljára. Még a szokott szerény, elbeszélhető cselekmény kerete is elmarad — az egész egy nagy vallomás a halálosan beteg ember szenvedéseiről, életvágjáról és életgyűlöletéről, büntudatáról és vezekléséről. Az orvosok és az ápolók úgy jelennek meg előtte, mint a bíróság, mely ítéletet mond ki felette, a rossz ember fölött. A betegség és a gonoszság eggyé olvad lázálmában. S keresi bűnét, s ítéli ő is a világot. Beteg testének felületén, beteg agyának tekervényeiben zajlik, bomladozik a külső világ válsága. Az a válság, mely élet és halál közt lebegő emberségének széthulló, majd összeverődő asszociációiban felmérhető, mélyen érzékelhető, s amelyre gyógyulást sehogyan sem talál.

A dimenziók, melyekben élményei megjelennek, egymásba fonódnak, néha áttűnnek egymáson, élete egyetlen vibráló tánc a fizikai benyomásoknak, a révületben adott szürrealista magyarázatoknak s a vaskos valóság gúnyos megértéseinek körforgásában. Az amit érzékel, éppúgy lehet viviszekciós, értelmetlenül állati kinlódás, mint túlvilági fények övezte vágy a telt női boka, a kalarábé, a női csípő, a szűzies hamvasságú szilvák vagy pirospozsgás császárszemlék iránt. Éppúgy lehet kísérteties félelem a haláltól mint halálvágy, tudat alatti azonosulás azzal a világgal, melyet odakint tipornak le a tünetökre rohanó lovasrendőrök, és tiltakozás az egészséges háztulajdonosok, bárónők, spekulánsok világa ellen. Végtelen keserűség kiált belőle: „Úgy látszik, az egész világ megjavult, csak magam vagyok gazember.” Különb vagyok, mint az urak kinti, egészséges világa — szakad föl lelkéből. „Ó, nagyságos kisasszony, nem vagyok én való azok közé az emberek közé, akik a szanatórium szép parkjában, bizonyosan csodaszép parkjában mulatozva töltik életüket, bágyadt,

kis képzelt és dédelgetett betegségekkel garnírozott életüket. Ahol a bárónő álmát fejtegeti a lélektani professzor...” Mennyire fáj, hogy a „gyáva férfiak, akik eddig remegtek Szindbád karjától, kardjától, észbeli fölényességétől, megmagyarázhatatlan erkölcsétől, kitapasztalhatatlan ravaszságától: a gyáva férfiak... most kárörvendve mosolyognak, mikor tönkrement közülük a legkülönb, nyomorult, tehetetlen csontváz”. A magára maradt külön ember pusztulása — ebben foglalható össze az egész történet (még ha a végén magához is tér a beteg). Vagy talán — a szokott önirónia stílusában — nem más ő, még most sem, mint „egy vén, talaját vesztett szélhámos, aki a betegségével, de a halállal is huncutkodni akart, de az orvosok és a papok, a valódi szélhámosok okosabbak nála, és nem engedték, leleplezték és visszakergették a mindennapi életbe”? Mindegy, Krúdy Gyula annak az embernek az önérzetével írja ezt a művét, aki nem azonosítja magát a látszatra egészséges, valójában hamis életű, hazug, rothadó külső világgal: a lázas állapotában kémkedő főkapitánynak nézett matrácskeresővel (a láz tette a félreértést), az angol regényeket tartogató, de angolul semmit sem tudó fiatal hölgyekkel, az arisztokratikus tartású tejkereskedőnőkkel és uzorásokkal, azokkal a hamiskártyásokkal és lóverseny játékosokkal, akiknek éppen annyira nem vették, mint elguruló nadrággombjának. S mégis, mind gyűlölik őt, s vesztét kívánják. Az apró tárgyak merénylete, a városi luxuskütyák ugatása, az egészségét ápolgató jó társaság stb. kárörvendő nevetése vérig sértik halódó életét, öntudatát: „Köttessen pokrócokba, Pista bácsi, mert nagyon rosszul érzem magamat az emberekkel való találkozás után. Gyertek bolond víziók, nem lehettek bolondabbak az életnél.” A nő problémája — a „szamárfülű nagyságos asszonyoké” — egyszerre furdalja a haldokló lelkiismeretét, és lázítja ellenállását. „Beláttam, hogy Karvalyi úrnak, ennek az elgyötört, ócskások piacára került idealistának igaza volt, mikor egy halálos ellenséggé váltott, és másba megszerelmesedett feleség támadásait, készpénz után való rohamait nem akarta visszaverni másként, mint a sorsba vetett bizalommal... kinek van kedve odaállni egy hajdanán szép, de most mocsokkal teli női száj elé, miután a szerelem elpárolgott, és a nőből kijön az

igazi lénye?” Minden mi szép volt, elhagyja (csak egy-egy forró szerelem kíséri álmaiban, ő meg lesi csak szívszakadva, nem könyörül-e meg rajta valaki a kórháziakból, nem szoktatná-e meg valamelyik romantikus barát?). Minden mi barátságos vagy közömbös volt életében, ellene lázad. A külvilág nehezedik beteg lelkére *A macska merénylete*, *A kutya merénylete*, *A megcsalt ember merénylete* elbeszéléseiben, s utánuk *A lovasrendőr merénylete* s az apró tárgyaké elviselhetlenné teszi büntudatát és bűnhődését. Testén, megkínzott idegein — úgy érzi — a sztrájkolók tömegét szétverő lovasrendőrök vad rohama viharzik át, „no most a lovasrendőrök elé kell feküdnöm, hogy megkegyelmezzenek”, mert „mintha most akarnák végre bevenni a szanatóriumot, hogy az itten elbújt bűnös embert felelősségre vonják”. Tudat alatti azonosulás ez a sztrájkolókkal, a lázadókkal (a fűtőkkel, akik megrugdalmják a luxusebeket), a szöktetőkkal, mindazokkal, akik menekülni akarnak ebből az elviselhetetlenül uralkodó társadalomból.

„Nem, nem lehetett elhinni józan ésszel, hogy valami nagy bűnt ne követtem volna el, amelyért most szenvedek” — ismeri el a vele szembenállóról, de ugyanakkor hiába vájkál önmagában, csak a korcsok, a szolgák, a hitvány és piszkos kispolgárok, a felesleges polgárok és álarisztokraták, urak és papok elleni gyűlöletet fakasztja lelkéből, mind mélyebbről. Így is fejezi be kisregényét, egy fintorral az orvosok és a papok felé. Az orvos tudatja vele, hogy a pap „állapította meg először, hogy életereje visszatért, már kaçsintgat a menyország felé. Hazudik, mint minden élő ember.”

A kisregény témája és stílusa szokatlanul újszerű s mégis ismerős: a világ atomizálódik a haldokló hallucinációiban és gondolattársításaiban, minden jelenség hirtelenül csap át az ellenkezőjébe, a jó a rosszba, a nagyszerű a kicsinyes-hétköznapi, a rejtelmes a közönségesbe, a rettenetesen gonosz a kispolgárian számítóba, az inkvizitor a telekügynökbe, de a kettősség egyik oldalán minduntalan a — most már végképp elmerülő — csodálatosan buja életvágy és valóság jelei, képei burjánzanak el. Krúdy világa, szerelmek és kocsmázások, séták és nagyevések, kisemberek és álnagyságok, vidéki kalandok és városi kincskeresés, házikók és óbudai szent

szobrok zuhogó áradata önti el ezeket a halál előtti vallomásokot, s hitelesíti őket az egész életmű csúcán.

Mert aki e vallomásokot írta, csak az életet, a szebbet, a jobbat, az igazabbat kereste. S mert nem találta, vált lassan menekülő emberré, néha-néha lázadóvá is. Támaszkodnia nem volt mire — nem látott el az újabb erőig. De az igazat írta — önmagát sem kímélve — a szétzüllő világról.